KARADENİZ'E KIYIDAŞ DEVLETLER AÇISINDAN MONTRÖ SÖZLEŞMESİ'NİN SAĞLADIĞI DENGE REJİMİ

Hakan ARIDEMİR[1]

ÖZ

Türk boğazlarından geçiş, tarih boyunca anlaşmalarla düzenlendiğinden ahdi bir düzene tabidir. Bu antlaşmalarda, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Türk Boğazları Stratejik bir mevki ve politik bir araç olarak ön plana çıkmıştır.

Bu antlaşmalar sırasıyla; 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması, 1809 tarihli Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması, 1829 tarihli Edirne Antlaşması, 1841 tarihli Londra Boğazlar Antlaşması, 1856 tarihli Paris Antlaşması, 1871 tarihli Londra Antlaşması, 1923 tarihli Lozan Antlaşması, 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'dir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi 29 Madde, 4 Ek ve 1 Protokolden oluşmaktadır. Montrö Sözleşmesi Türkiye'ye boğazlara yönelik egemenlik haklarını artırırken 1936 yılından bugüne 80 yıl boyunca boğazlardan geçiş ve ulaşımı düzenleyen en uzun ömürlü antlaşma olma özelliğini taşımaktadır.

Montrö Sözleşmesi'nin temel amacı Karadeniz'e kıyıdaş olan Ülkelerin (Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan) güvenliğinin sağlanmasıdır.

Anahtar kelimeler: Türk Boğazları, Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi

ABSTRACT

The Turkish Straits include the Çanakkale (Dardanelles) and Istanbul (Bosporus) Straits and the Marmara (Marmora) Sea between them. The Turkish Straits are the only waterways connecting the Black Sea to the Aegean and Mediterranean Seas and to the oceans through the Suez Canal and the Straits of Gibraltar. Regulation of passage through the Turkish Straits has caused many problems throughout history. Since 1936, passage through the Turkish Straits has been governed by the Montreux Convention.

The Montreux Convention, which is an essential element in the context of Black Sea security and stability, has been properly and impartially implemented by Turkey for more than seven decades. The Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits is a 1936 agreement that gives Turkey control over the Bosporus Straits and the Dardanelles and regulates the transit of naval warships. The Convention gives Turkey full control over the Straits and guarantees the free passage of civilian vessels in peacetime. According to the Montreux Convention, merchant vessels enjoy freedom of passage through the Turkish Straits (Turkish Straits Vessel Traffic Services Centre regulates the passages according to the Maritime Traffic Regulations for the Turkish Straits dated 1998), while passages of vessels of war are subject to some restrictions which vary depending on whether these vessels belong to Black Sea riparian States or not.

This paper analyzes two key research questions surrounding use of the Straits: Can the Montreux Convention satisfy current balance regime in teh Blacksea Region? If balance regime in the Montreux Convention are necessary, how might they affect stability in the Black Sea?

Keywords: The Turkish Straits, Istanbul Strait, Canakkale Strait, The Montreux Convention, Passage Regime in the Turkish Straits

[1] Yrd. Doç. Dr.,Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hakan.aridemir@dpu.edu.tr

1. Giriş

Türk boğazlarından geçiş, tarih boyunca antlaşmalarla düzenlendiğinden ahdi bir düzene tabidir. Bu antlaşmalarda, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Türk Boğazları Stratejik bir mevki ve politik bir araç olarak ön plana çıkmıştır.

Bu antlaşmalar sırasıyla; 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması[2], 1809 tarihli Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması, 1829 tarihli Edirne Antlaşması[3], 1841 tarihli Londra Boğazlar Antlaşması, 1856 tarihli Paris Antlaşması, 1871 tarihli Londra Antlaşması[4], 1923 tarihli Lozan Antlaşması, 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'dir[5].

Montrö Boğazlar Sözleşmesi 29 Madde, 4 Ek ve 1 Protokol'den oluşmaktadır. Montrö Sözleşmesi Türkiye'ye boğazlara yönelik egemenlik haklarını artırırken 1936 yılından bu güne 80 yıl boyunca boğazlardan geçiş ve ulaşımı düzenleyen en uzun ömürlü antlaşma olma özelliğini taşımaktadır.

Montrö Sözleşmesi'nin temel amacı Karadeniz'e kıyıdaş olan ülkelerin (Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan) güvenliğinin sağlanmasıdır.

2. Montrö Sözleşmesi Denge Rejimi

Uluslararası Deniz Hukuku'na ilişkin kurallar oluşurken iki nokta üzerindeki tartışmalar önem kazanmaktadır. Bunlardan birincisi deniz alanlarından "geçiş ve ulaşım serbestliğinin sağlanması", ikincisi ise deniz alanlarına kıyıdaş olan ülkelerin "güvenliğinin sağlanması"dır. Ülkeler arası gelişmişlik farkı bu iki noktanın birbiriyle çatışmasına neden olmaktadır. Şöyle ki, gelişmiş ülkeler dünya denizlerinden daha fazla yararlanabilmek amacıyla deniz alanlarının dar tanımlanması ve uluslararası ulaşımın serbestleştirilmesi eğilimindedirler. Gelişmekte olan ülkeler ise güvenliklerini bahane ederek deniz alanlarının mümkün olduğu kadar geniş tanımlanması ve geçiş ve ulaşım serbestliğini kontrol etmek istemektedirler. Bu açıdan bakıldığında Montrö Sözleşmesinin sağlamış olduğu denge rejimi bir tarafta Türk Boğazlarından geçiş ve ulaşım serbestliği diğer tarafta ise Türkiye ve Karadeniz'e kıyıdaş olan ülkelerin güvenliğinin sağlanması üzerine kurulmuştur.

a. Türk Boğazlarından Geçiş ve Ulaşım Serbestisi

Türk Boğazları, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'ndan ortak geçiş rejimini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Terim ilk kez, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Başlangıç kısmında yer almış, daha sonra ise 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesinin Başlangıç kısmında tekrarlanmıştır[6].

Montrö Sözleşmesinin 1. maddesinde Boğazlardan geçiş ve ulaştırma serbestliği ilkesinin tanındığı belirtilmektedir. Sözleşmenin kabul edildiği dönemde karasuları ve boğazlardan geçiş ve ulaşıma ilişkin hukuki rejim arasında belirgin farklılıklar bulunmadığından burada zararsız geçiş rejiminden söz edilebilir. Bu kapsamda zararsız geçiş kıyı devletinin barışına, düzenine veya güvenliğine zarar getirmedikçe bu geçiş zararsızdır. Boğazlardaki geçişin karasularından zararsız geçişten farkı kıyı devleti karasularından geçen bir gemiyi barışını

[2] Sevin Toluner, **Milletlerarası Hukuk Dersleri,** İstanbul: Beta, 1996, s.158; Edip F. Çelik, **Milletlerarası hukuk,** 2. Cilt, 1.Kısım, 3.Bası, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977, s.118; Sergey, Goryanof, **Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi**, Çev. Macar İskender- Ali Reşat, Hazırlayanlar : Ali Ahmetbeyoğlu, İshak Keskin, İstanbul; Ötüken, 2006, s.46.

[3] Goryanof, s.77-81.

[4] Toluner, s.160-161; Çelik, s.123.

[5] Toluner, s.164-165.

[6] Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 271.

düzenini ve güvenliğini bahane ederek askıya alabilirken, boğazlardan geçişi kesintiye uğramaksızın sağlamak zorundadır.

b. Türkiye ve Karadeniz'e Kıyıdaş Olan Ülkelerin Güvenliğinin Sağlanması

Montrö Sözleşmesi, ticaret gemileri ile savaş gemilerinin barış zamanında ve savaş zamanında geçişini esas alarak geçiş ve ulaşım ilkelerini düzenlemiştir. Buna göre, ticaret gemileri, barış zamanında ve savaş zamanı Türkiye tarafsızsa, serbest geçiş ve ulaşım (geliş-gidiş) hakkına sahiplerdir(md.2-4). Türkiye, kendisini yakın bir savaş tehdidi altında saymakta ise, ticaret gemileri barış zamanındaki koşullara uygun olarak yalnızca gündüzleri geçebileceklerdir (md.6). Türkiye'nin savaşta olması halinde ise, Türkiye ile savaşta olmayan devletlerin ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek kaydıyla geçeceklerdir (md.5)[7].

Savaş gemilerinin barış zamanında geçişleri, sınıflarına bağlı olarak değişmektedir: Deniz kuvvetlerinin (sıvı veya olmayan) yakıtları taşımak amacıyla özellikle yapılmış olan yardımcı gemileri, ön bildirime gerek kalmadan, tonajlar hesaba katılmadan tek başlarına geçiş hakkı bulunmaktadır (md.9).

Hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler, gündüz geçmek, gerekli ön bildirimde bulunmuş olmak, geçiş sırasında kuvvetinin tüm kuruluşunu bildirmek ve toplam Boğazlardaki savaş gemisi sayısı dokuzu ya da 15.000 tonu aşmamak kayıtlarıyla, serbestçe transit geçebileceklerdir (md.10). Bu gemilerin, Karadeniz'e kıyıdaş devletlere ait olup olmadığı ise önemli değildir. Bunların dışındaki savaş gemileri eğer Karadeniz'de kıyıdaş olan devletlere aitse; gemi, 15.000 tonu aşan hattı harp gemisi ise tek başına ve en çok iki torpido eşliğine Boğazlardan, ön bildirimde bulunmuş olmak ve geçiş sırasında kuvvetinin tüm kuruluşunu bildirmek kayıtlarıyla geçiş yapabilecektir (md.11). Ayrıca bu devletlerin satın aldıkları, başka denizlerde yaptıkları ya da başka denizlere tamire gönderdikleri denizaltıları, önceden bildirmek, gündüz, su üstünden ve tek başına olmak koşuluyla Boğazlardan geçirebileceklerdir (md.12)[8].

(a) ve (b) bentlerinde belirtilenler dışındaki bir savaş gemisi Karadeniz'e kıyıdaş olmayan bir devlete aitse; barış zamanında ancak hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemileri Boğazlardan geçebilecektir. Ayrıca bu gemilerin Karadeniz' deki toplam tonajının 30.000 tonu aşmaması gereklidir (md.18 1 a). Sözleşmenin 18. I b bendi, bu tonajın 45.000 tonaja çıkarılabileceği halleri düzenlemektedir. Ayrıca, insancıl amaçlı durumlar hariç, bir devletin savaş gemilerinin tonajı en çok verilen bu toplam tonajın 2/3'üne kadar varabilir (md.18 1 c, d). Gemiler, amacı ne olursa olsun 21 günden fazla Karadeniz'de kalamazlar (md.18-2)[9].

Savaş zamanında savaş gemilerinin geçmesi bakımından düzenlenen rejim ise şöyledir: Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, Tarafsız devletlerin savaş gemileri bakımından barış zamanında geçerli olan rejim uygulanacaktır (md.19 1). Ancak savaşan devletlerin savaş gemisi ise, kural olarak Boğazlardan geçmesi yasak olmakla birlikte, bunun iki istisnası vardır: Milletler Cemiyeti (bugün için Birleşmiş Milletler) çerçevesinde alınacak önlemlere ilişkin geçişler ve bağlama limanından ayrılmış gemilerin buraya dönmesi (md.19 2, 4.)[10].

---

[7] Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler**, Beta, İstanbul, 1994, s.421-422.

[8] Gündüz, a.g.e., s.423.

[9] Gündüz, a.g.e., s.424.

[10] Gündüz, a.g.e., 425.

Savaş zamanında Türkiye savaşan ise, Türkiye, Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi konusunda istediği gibi davranmakta serbesttir (md.20). Bu, Türkiye'nin kendisini yakın savaş tehdidi altında saydığı durum için de geçerlidir (md.21)[11].

Sözleşmenin 17.maddesi, Türkiye'nin yabancı devletlere ait deniz kuvvetlerini Boğazlardaki bir limanı belirli bir süre nezaket ziyaretinde bulunmaları için davet edebileceğini düzenlemektedir. Buna göre, Boğazlardaki limanı bu amaçla ziyaret eden savaş gemilerinin Karadeniz'e kıyıdaş olan veya olmayan bir devlete ait olması önemli olmadığı gibi, bu gemiler bakımından Sözleşmede öngörülen sınıf ve tonaj sınırlandırması uygulanmayacaktır. Ancak bu gemilerin Boğazlardan geçip Karadeniz'e giriş yapmaları söz konusu olduğunda ise Sözleşmenin genel hükümlerine uymak gerekecektir. Aksi takdirde gemiler, ziyaretin sonunda geldikleri yoldan Boğazları terk etmek zorundadırlar (md.17)[12].

Sözleşmede ayrıca kılavuz alma zorunluluğu olmaması, sağlık denetimi yapılması gibi birtakım kurallar bulunmaktadır. Sözleşmenin 24.maddesi gereğince, Lozan Barış Antlaşması gereği kurulan milletlerarası komisyonun görevleri Türkiye'ye devredilmiştir. Ayrıca, Sözleşmeye ek Protokol gereğince taraf devletler, Boğazlar Bölgesinin yeniden askerileştirilmesini kabul etmişlerdir. Sözleşme, ayrıca Boğazlar üzerinden uçacak sivil uçuşlarda, uçaklara, Akdeniz ve Karadeniz arasında, yasak bölgelerin dışında ve ön bildirim koşuluyla geçiş hakkını açıkça tanımaktadır (md.23). Buna karşılık, askeri uçakların Boğazların üstünden geçmesi sorunu, Sözleşmede düzenlenmemiştir[13].

Sözleşmenin temel ilkesi, ticaret gemileri için tanınan serbest geçiş ilkesidir[14]. Savaş gemileri bakımından ise, barış ve savaş zamanına ve savaş gemisinin Karadeniz'e kıyıdaş olan bir devlete ait olup olmamasına göre kabul edilen ilke değişmektedir[15]. Özellikle olağan dönemlerde yani barış zamanlarında bile Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlere ait savaş gemileri arasında bir ayrım yapılarak bazı gemilerin Boğazlardan geçişi ve Karadeniz'e girişi yasaklanmıştır; hatta geçiş hakkına sahip olan gemiler eğer Sözleşmenin 13.maddesinde düzenlenen bildirimde bulunma yükümlülüklerini yerine getirmemişlerse, geçiş hakkı askıya alınabilmektedir. Türkiye'nin savaş durumunda olması veya kendisini yakın savaş tehdidi altında sayması halinde ise, Türkiye savaş gemilerinin geçişini yasaklama ya da koşullar koyma yetkisine sahiptir. Bu özellikleri itibariyle bu Sözleşme getirilen rejimin özel bir rejim olduğu, ad hoc bir geçiş rejimi olduğu belirtilmektedir[16].

Sözleşme, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini sadece geçiş ve ulaşım konularında sınırlandırmaktadır. Bu açıdan Sözleşme kapsamına girmeyen, örneğin zabıta ve yargı yetkisinin kullanılmasıyla ilgili konularda, Türkiye'nin yetkileri saklıdır[17]. Ayrıca Türkiye'nin uluslararası hukuka uygun olarak egemenliği altında bulunan Boğazlar da gerekli önlemleri alma yetkisi de bulunmaktadır. Türkiye, bu amaçla, 8.10.1998 tarihli Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü ile güvenli ulaşım ve çevrenin korunması amacıyla serbest geçiş

[11] Gündüz, a.g.e., 425.
[12] Gündüz, a.g.e., 424.
[13] Böylece askeri uçakların Boğazlar üzerinden geçmesine izin verip vermeme yetkisinin Türkiye'ye bırakıldığı hakkında bkz. Yüksel İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Ankara; 1986. s.79.
[14] Toluner, s.168.
[15] Toluner, s.169 vd.
[16] Pazarcı, a.g.e., s.273-274.
[17] Toluner, s.165; İnan, s.52.

hakkını ortadan kaldırmadan kurallar koymuştur[18]. (RG. 6.11.1998 T. ve 23515 Mükerrer Sayılı).

Sözleşme, ilke olarak 20 yıllık bir süre için yapılmıştır (md.28 1). Ancak Sözleşmenin 1.maddesinde kabul edilen Boğazlardan serbest geçiş ilkesi için bu sınırlama geçerli değildir (md.28 2). Belirtilen bu 20 yıllık süreden iki yıl önce, taraflardan birisi ön bildirimde bulunarak, sözleşmenin iki yıl sonra tüm taraflar için sona erdirilmesi sağlanabilir (md.283). Bu halde, taraflar, yeni Boğazlar rejimini belirlemek için bir konferans toplanmasını ve buna katılmayı kabul etmektedirler (md.28 4). Ayrıca Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren her beş yılda taraf devletlerden herhangi birisi, Sözleşmenin bir ya da birkaç maddesinin değiştirilmesini de talep edebilirler(md.29). Böylece, Sözleşmenin tümü yerine bir bölümünün değiştirilmesi olanağı da düzenlenmiştir[19].

3. Karadeniz'e Kıyıdaş Ülkeler Açısından Montrö Denge Rejimi

Karadeniz bölgesinde ülkeler arasında denge rejimini anlamak için temel belirleyicilerin saptanması gerekmektedir[20]. Bu açıdan yapılabilecek ilk gözlem, yakın tarihte bölgedeki ülkeler arası ilişkilerde ideolojik faktörlerin öneminde bir azalma; jeopolitik faktörlerin öneminde ise bir artmanın var olduğudur[21]. Bunun yanında ülkelerin maddi kapasitelerini oluşturan gücün ekonomik, teknolojik bileşenlerinin önemi, gücün askeri, siyasi öğelerinin yanındaki yerini iyice sağlamlaştırmıştır. Diğer yandan, uluslararası sistemin bütünü açısından bakıldığında, uluslararası sistem alt-sistemlerin baskın olduğu (sub-system dominant) bir görünüm kazanmaktadır. İki kutuplu sistemde, özellikle de sistemin kutupluluğunun "sıkı"laştığı dönemlerde, uluslararası sistemin bütününü etkileyen, belirleyen etmenler, sistemdeki alt-sistemlerin de en önemli girdilerini oluşturmaktaydılar. Bir başka deyişle, alt-sistemlerin sistemin bütününden bağımsız olma şansları pek fazla değildi. Yeni uluslararası sistemde ise bu durum değişmiştir, değişmektedir. Alt-sistemlere ilişkin olay ve olguların analizinde, eskiden olduğu gibi sorunları sadece ABD-SSCB rekabeti gibi sistemik bir temel belirleyici ile açıklamak, ona indirgemek artık pek mümkün değildir.

Bugün için Montrö Denge Rejimi çerçevesinde Karadeniz Bölgesine bölgesel politikalar düzeyinde bakıldığında, uluslararası sistemin çok merkezli yapısının belirleyici etkisinden bağımsız olduğu ölçüde bir denge gözlemek mümkündür. Soğuk Savaş döneminin yarattığı, ideolojik kutuplaşmanın kalkması ile kendini bölgesel politikalar düzeyinde hissettiren denge anlayışı iyice belirginleşmiştir[22].

Karadeniz Bölgesi, geniş bir alana sahip Avrupa'da en heterojen ve en karmaşık coğrafyalardan birisidir. Karadeniz Bölgesi, Avrupa ve Avrupa-Atlantik bütünleşmiş yapıları ile kurumsal bağları içerisindeki kültürel, sosyal, dini gelenekler, politik ve ekonomik gelişim, askeri potansiyel ve jeopolitik çıkarlar açısından belirgin farklılıklar gösteren ülkeleri kapsamaktadır. Bu ülkelerin sayısı Karadeniz'e doğrudan kıyıdaş olan devletlerden (Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna) bölgenin en geniş işbirliği çerçevesine (KEİ) üye olan ülkelere (Moldova) kadar değişmektedir.

---

[18] Tüzük Sovyetler Birliği'nin geçiş hakkında Türkiye'nin tek başına karar hakkı olmadığı gerekçesiyle Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü'ne sert tepkisi söz konusu olmuş, uzun süren müzakerelerden sonra Tüzük yürürlüğe girebilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. B.M. Potshveriya, "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler,** Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko (drl.), İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul 2003, s.95.

[19] Ayrıntılı bilgi için bkz. Toluner, s.179-180; İnan, s.80 vd.

[20] Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul: Der Yayınları, 2006, s.469.

[21] Sönmezoğlu, a.g.e., s.468.

[22] Sönmezoğlu, a.g.e., s.469.

Karadeniz Bölgesi'ne çatışma veya işbirliği alanlarından hangisinin hakim olacağına bölge ülkelerinin bölgeye yönelik uyguladığı politikalarda Montrö Denge Rejiminin ne kadar koruduğuna bağlı olarak değişecektir.

Bu çerçevede, ilk olarak Rusya'nın Karadeniz Bölgesi'ne yönelik politikasının "yakın çevre politikası" kapsamında bölge devletleri ile geliştirdiği ikili ilişkiler çerçevesinde şekillendiği söylenebilir.

Soğuk Savaş sonrasında Rusya, Karadeniz bölgesinde büyük bir jeopolitik kayba uğramış; Karadeniz Bölgesi'ndeki askeri, siyasi ve ekonomik gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. Günümüzde merkezi idare, güçlü lider, enerji kaynaklarının satışından gelen ekonomik güç gibi faktörlerle eski gücüne yeniden kavuşmaya çalışan Rusya açısından, ABD'nin bölgedeki artan varlığı, AB ve NATO'nun genişlemeleri, kontrolü dışında kendi projelerine rakip enerji nakil hatlarının planlanması sorun oluşturmaktadır. Rusya bütün bunları analiz ettiğinde çevreleme-kuşatma politikasıyla karşı karşıya olduğunu, hareket kabiliyetinin sınırlandırılmak istendiğini ve ulusal çıkarlarının tehdit altında olduğunu düşünerek tepkisel politikalar geliştirmektedir. Rusya bir taraftan bölge-dışı devlet ve kuruluşların bölgede etkinlik kazanmasını engellemeye çalışırken, diğer taraftan da 1990 sonrasında burada göreceli olarak gücü artan Türkiye ile rekabet ve işbirliği politikaları izleyerek bölgesel dengeleri tanımlamaya çalışmaktadır. Ancak, diğer Karadeniz devletlerinin Rusya'nın etkinlik alanı dışına çıkmaya çalışırken bu ülke ile giderek daha çatışmacı politikalar izlemeye yönelmeleri de (Gürcistan ve Ukrayna örneklerinde olduğu gibi), Rusya'nın söz konusu devletlerle sürdürülebilir ilişkiler kurarak Karadeniz Bölgesi'ndeki dengeleri kendi lehine değiştirmesini oldukça güçleştirmektedir. Rusya özellikle askeri varlık bulundurduğu ve dondurulmuş çatışmaların yer aldığı Gürcistan, Ukrayna ve Moldova konularında uzlaşmacı bir tavır ortaya koyamamaktadır. Rusya'nın askeri varlığı ile bu ülkeleri baskı altında tutmayı tercih etmesi, Karadeniz Bölgesi'ndeki devletlerin çoğunda Rusya karşıtlığını güçlendirdiğinden, Rusya'yı bölgede hem yalnızlaştırmakta, hem de izlediği politikaları etkisizleştirmektedir.

Montrö Denge Rejimini Rusya'nın bölgeye dönük politikaları açısından değerlendirdiğimizde; NATO ve diğer Karadeniz'e kıyıdaş olmayan ülkelerin Karadeniz'deki etkinliklerini sınırlandırması ve ticaret gemilerinin serbestçe geçişini sağlaması dolayısıyla Montrö'nün devamlılığını savunmaktadır. Buna karşılık olarak Rusya'nın Boğazlardan uçak gemisinin geçişinin mümkün olmaması ve denizaltıların ilk alım veya onarım amacıyla geçirilebiliyor olması Rusya'nın Montrö sözleşmesine getirdiği itirazlardır. Ayrıca NATO unsurlarının Karadeniz'de üyeleri aracılığıyla daha fazla varlık göstermesi Rusya'yı rahatsız etmektedir.

Ukrayna'ya baktığımızda, tarihsel olarak Rusya ile Avrupa arasında sıkışmış bir ülke olarak Ukrayna'nın dış politikasında bu iki gücün etkisi çok büyüktür[23]. Ukrayna'nın ülke politikası da bu bölünmüşlüğün izlerini taşımaktadır. Yakın dönemde Turuncu Devrimlere sahne olan ülkede iki temel politik yaklaşım vardır ve bu yaklaşımlar coğrafi olarak da ülkeyi etkilemiştir. Ülkenin doğusu, Rusya Federasyonu'nun etkisi altındadır ve ülke politikasında da bu yönde etkili olmaktadır. Ülkenin batısı AB etkisi altındadır ve temel hedefin AB üyeliği olarak ortaya konulduğu bir politik düzleme sahiptir. Bu politikalar Ukrayna'da zaman zaman yaşanan iktidar değişikliklerini etkilemekte ülkenin doğu batı arasındaki sıkışmışlığının derecesini artırmaktadır[24].

[23] Erhan Büyükakıncı, "Bağımsızlık Sürecinde Rusya ve Ukrayna İlişkileri", **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna,** Erhan Büyükakıncı (drl), İstanbul: Phoenix Yayınları, 2004, s.333.

[24] Kemal Olçar, **Karadeniz Politikaları ve Türkiye Ukrayna Stratejik İlişkileri,** İstanbul: IQ Yayıncılık, 2007, s.202.

Soğuk savaş sonrası uluslararası sisteminde yer edinme, yönünü belirleme gibi sorunlar yüzünde Ukrayna kapsamlı bir Karadeniz Bölgesi politikası geliştirememiştir. Buna rağmen Ukrayna Karadeniz'de kurulan çeşitli bölgesel işbirliği ve güvenlik organizasyonlarına üye olmuştur.

Montrö denge rejimi Ukrayna açısından kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz'de askeri kuvvet bulundurmalarının kısıtlanması yüzünden deniz yolundan nispeten güvenliğini sağlamaktadır. Diğer taraftan ise Kırım olayında yaşandığı gibi kıyıdaş olmayan ülkelerden deniz yoluyla kısıtlı destek alabilmektedir.

Gürcistan'ın Karadeniz Bölgesi'ndeki politikasına baktığımızda; Gürcistan bölge ülkeleri ile yeni işbirliği ağı kurmanın yanında yeni oluşumlar vasıtasıyla nitelikli bir bölgesel işbirliğinin bir parçası olmaya çalışmaktadır.

Karadeniz'de bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi Gürcistan'ın bölgeye yönelik dış politikasını güçlendirmede önemli bir unsur olmaktadır. Bölgesel işbirliği olanaklarının geliştirilmesi, özelliklede güvenlik alanında, Gürcistan'a ülkenin kendi güvenliğinin güçlendirilmesi noktasında kazanç sağlaması düşünülmektedir.

Gürcistan'ın Karadeniz'de güvenliğini güçlendirmek için yaptığı çabalar, Bölge'de başlıca güvenlik organizasyonu olarak ortaya çıkan NATO'nun rolüne tamamlayıcı olarak algılanabilir. Buna uygun olarak da, Gürcistan Hükümeti'nin çaba sarf ettiği esas eğilimlerden birisi, Karadeniz bölgesel boyutunu Avrupa ve Avrupa Atlantik yapıları içinde güçlendirmektir. Tabi ki bu durumda Gürcistan Hükümetinin başarısı, NATO'nun bölgedeki etkinliği karşısında Türkiye ve Rusya'nın yaklaşımına göre şekillenecektir.

Bu kapsamda Rusya ile Gürcistan arasındaki 2008 yılında yaşanan Güney Osetya krizi[25] ile ilgili olarak Montrö sözleşmesi kapsamında bir değerlendirme yapıldığında; ABD Uçak Gemisi ve Denizaltısı geçememesi, ABD veya NATO ülkeleri geçirmek istediği diğer tip Harp Gemilerini 2 hafta önceden Türkiye'ye bildirmek zorunda olmaları nedeniyle Gürcistan tarafından eleştirilmiştir. Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi en son Kırımın ilhakında olduğu gibi Montrö Denge Rejiminin etkin olduğunun bir göstergesidir.

Bulgaristan'a baktığımızda; Bulgaristan dış politikasında, KEİ çerçevesinde Karadeniz bölgesinde işbirliğine gidilmesi hususuna yer vermektedir. Bulgaristan, ulaşım, iletişim ve enerji koridorları açısından Avrupa'yı Karadeniz, Orta Doğu ve Orta Asya'ya bağlayan bir ülke olmaya çalışmaktadır. Farklı olarak Bulgaristan, Karadeniz'de çevrenin korunması, kirliliğin azaltılması konusunda yapılan faaliyetlere önem vermiş ve desteklemiştir. Bulgaristan'ın Karadeniz Bölgesi'ne yönelik dış politikası AB ile uyum içerindedir. Ayrıca Bulgaristan'ın Karadeniz'e yönelik politikasında ABD'nin etkisinden söz edilebilir. Bulgaristan ABD'nin 11 Eylül sonrası operasyonlarında ülke topraklarını ve hava sahasını bu ülkeye açmıştır. Nisan 2006'da yapılan bir antlaşma gereği Amerikan askerlerine kendi topraklarında konuşlandırılma izni vermiştir.

Romanya ise, Karadeniz'e yönelik politikasında ABD'ye yakın durarak içinde ABD'nin olmadığı organizasyonlara karşı çıkmaktadır. Karadeniz'de mevcut güvenlik risklerini ortadan kaldırmaya yönelik kıyıdaş ülkelerin ortak projelerine katılmamaktadır. Romanya, Bulgaristan'dan farklı olarak, dış politikasında önceliği Balkanlara değil Karadeniz'e vermektedir. Romanya hem AB hem de NATO üyesi olarak her ikisinin de Karadeniz'e açılan kapısı olmak istemektedir. Bu amacı çerçevesinde ABD politikalarının destekçisi

[25] Ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay, Tanrısever, "Rusya Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyaloğu". www.stradigma.com (8.8.2008), Ayrıca Güney Osetya uyuşmazlığının gelişimi için bkz., Merve İrem Yapıcı, "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Y.2, S.3, 2007.

olarak bölgede yeni bir lider olma çabası içine girmektedir. Bunda ülkenin siyasi, ekonomik, askeri ve dış politik menfaatlerinin korunması endişesi ön planda bulunmakta ve Karadeniz politikası da bu perspektifte şekillenmektedir. Bulgaristan ve Romanya ile ilişkileri açısında ABD'de Montrö Denge Rejimini bir fırsat olarak değerlendirmiş, bu kapsamda da Romanya'da füze savunma sistemini kurmuş, Yine Romanya ve Bulgaristan'da askeri üs kurulmasına ilişkin stratejik ortaklık antlaşmaları imzalamıştır[26].

Türkiye açısından Karadeniz bölgesi tarih boyunca çok önemli bir bölge olmuştur. Karadeniz bir dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun iç denizi olarak görülmüş ve yabancı bir gücün girmesi engellenmiştir. Osmanlı döneminde Rusya Çarlığı ile yapılan savaşların nedenlerinde birisi bu deniz üzerinde egemenliğini koruma veya egemenlik kurma düşüncesi olmuştur. Karadeniz'i açık denizlere bağlayan İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde egemenliğini kaybetmeme politikası Türkiye'nin günümüze kadar dış politikasının en önemli unsurlarından birisi olmaya devam etmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Karadeniz'i çevreleyen ülkelerin Türkiye hariç tamamının doğu bloğunun içinde yer alması, Türkiye'nin bu yöndeki dış politikasının batı bloğu içerisinde tanımlanmasına yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye Karadeniz Bölgesi'ne yönelik milli bir politika oluşturamamıştır.

Soğuk savaş sonrası dönemde Karadeniz Bölgesi'nde hem bölgesel işbirliği hem de Türkiye'nin yakın kara ve deniz alanlarına yönelik politikası açısından ciddi bir stratejik açılım potansiyeli doğmuştur. Bu dönemde yakın çevresinde güvenlik, istikrar, refah, dostluk ve işbirliği ortamı oluşturmayı amaçlayan Türkiye bölgeye yabancılaşmaktan çok yakınlaşma politikası izlemiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'ne yönelik politika alanları, KEİ, BLACKSEAFOR, KUH gibi organizasyonlar ile enerji nakil yollarına ilişkin olarak uygulanan politika tercihleridir.

Bölgesel bir güç olma hedefinde olan Türkiye açısından bu bölgede etkinliğinin korunması, denge ve istikrar oluşturulması çok önemli hale gelmiştir. Bu amaçla Karadeniz'de barış ve istikrarın devam ettirilmesi, bölgesel işbirliği faaliyetlerinin artırılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik olarak kıyıdaş devletlerin katılımı ile KEİ'nin oluşturulmasına öncülük edilmiştir.

KEİ projesi ile Türkiye, Karadeniz Bölgesi'nin dünya ekonomisinin ayrılmaz bir parçası haline getirilmesini temin ederek bölgede ekonomik istikrar ve refah artışını sağlanmak ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede oluşan güç boşluğundan hareketle bölgesel güç olmayı hedeflemiştir.

Bugün Türkiye KEİ'nin kuruluş nedenlerinin yanında, Karadeniz coğrafyasında ikili ilişkilerle çözülemeyecek meselelere, ortak çözüm gerektiren konulara odaklanmalıdır. Bu konuların başında çevre ve enerji gelmektedir. Enerji aktarım hatlarının varlığı ulaştırma konusuna önem kazandırmıştır.

Karadeniz Bölgesi'nde enerji aktarım hatları açısından sürekli çatışma ve istikrarsızlık ortamı büyük kayıplara yol açabilir. Türkiye'nin enerji arzının ve aktarım hatlarının güvenliğini sağlayacak politikaları titizlikle hayata geçirmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis- Erzurum, Mavi Akım boru hatlarının emniyetle işlerliğinin yanı sıra,

[26] Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Türbedar, "Karadeniz'de Değişen Dinamikler:Bulgaristan ve Romanya'nın Rolleri", **Avrasya Dosyası**, C.13, S.1, 2007, s.229; Erhan Talas, "Bulgaristan'ın Karadeniz Politikası", **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz,** Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya (Ed)., Ankara: Platin Yayınları, 2005.

henüz proje aşamasında olan Hazar ve Orta Asya bağlantılı alternatif boru hatlarının gerçekleştirilmesi öncelikli konular olmalıdır. Ancak enerji tedariki konusunda büyük oranda Rusya'ya bağımlı olan Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasında Rusya ile ABD arasındaki güç dengesinin korunması konusunda dikkatli davranması gerekmektedir.

Türkiye-Rusya ilişkileri özellikle son yıllarda sadece ekonomik alanda değil politik alanda da hızlı bir şekilde gelişmektedir. Türkiye ve Rusya'nın özellikle Karadeniz konusundaki yaklaşımları büyük çoğunlukla ya yakınlık ya örtüşme göstermektedir. Karadeniz'in küresel güçlerin yeni mücadele alanı haline gelmemesi konusu ve Montrö Sözleşmesi'nin hiçbir şekilde değiştirilmemesi konusunda her iki ülke kararlı olduklarını açık ve net bir şekilde ifade etmektedirler.

Hem Rusya hem de Türkiye Karadeniz ile ilgili konuların bu denize kıyıdaş olan ülkelerce işbirliği halinde ortak çözülmesini, yabancı güçlerin, üçüncü tarafların müdahil olmamasını istemektedirler. ABD'nin Akdeniz'de terörizm ve suçla mücadele kapsamında faaliyet gösteren NATO Aktif Çaba Operasyonu'nun (Operation Active Endeavour) görev alanını Karadeniz'e de genişletmek istemesine hem Türkiye hem de Rusya karşı çıkmaktadır.

4. Sonuç

Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan yeni şartlar ve giderek daha belirginleşen ABD-Rusya rekabeti nedeniyle, Türkiye'nin bölgedeki rolü daha da önem kazanmaktadır. ABD ve Rusya, politika ve stratejilerinin gereği olarak bölgede yeni üsler edinmek ve etkinliklerini arttırmak istemektedirler. ABD ve Rusya'nın Montrö Denge Rejimine yaklaşımı değerlendirildiğinde, Rusya Federasyonunun dengenin devamı kapsamında politika izlediği, ABD'nin ise Montrö Denge Rejimini kabul ederek dengeyi müttefikleri üzerinden değiştirmek üzere politikalar ürettiği söylenebilir. Bu kapsamda ABD'nin bölgede dengeleri kendi lehine değiştirmek için önümüzdeki dönemde yeni açılım ve politikalara yönelmesi ve Türkiye'ye yeni roller biçilmesi beklenebilir. Bu durumda, Türkiye açısından, bölgedeki gerginliklerin sıcak çatışmaya dönüşmeden çözümlenmesi ve bölgenin durağanlaştırılması en uygun politika olacaktır. Bu çerçevede, bölgede "Montrö Sözleşmesi ile sağlanmış olan güç dengesinin" taraflardan herhangi birinin lehine bozulması ve çatışmaların yayılması Türkiye'nin aleyhine olan ve güvenliğine tehdit oluşturacak en önemli öğedir.

KAYNAKÇA

BÜYÜKAKINCI, Erhan, "Bağımsızlık Sürecinde Rusya ve Ukrayna İlişkileri", Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna, Erhan Büyükakıncı (drl), İstanbul: Phoenix Yayınları, 2004, s.333.

ÇELİK, Edip F., Milletlerarası hukuk, 2. Cilt, 1.Kısım, 3.Bası, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977

DOĞRU, Sami (2013) ''Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş'', Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, İzmir, 2013.

GORYANOF, Sergey, Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi, Çev. Macar İskender- Ali Reşat, Hazırlayanlar : Ali Ahmetbeyoğlu, İshak Keskin, İstanbul; Ötüken, 2006.

GÜNDÜZ, Aslan, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Belgeler, Beta, İstanbul, 1996.

İNAN, Yüksel, Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi, Ankara, 1986.

KURUMAHMUT, Ali, Montrö Sözleşmesi: Türk Boğazları ve Karadeniz, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2006.

MERAY, Seha L. ve Olcay, Osman, Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976.

OLÇAR, Kemal, Karadeniz Politikaları ve Türkiye Ukrayna Stratejik İlişkileri, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2007

ÖZERSAY, Kudret "Lozan'da İmzalanan Sözleşme, Protokol ve Antlaşmalar" Yaşayan Lozan, Ankara, 2003.

PAZARCI, Hüseyin, Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

PAZARCI Hüseyin, "Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar", Prof. Dr. Ernest Hirsch'in Hatırasına Armağan (1902-1985), Ankara 1986.

POTSHVERİYA, B.M., "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler, Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko (drl.), İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul 2003.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası, İstanbul: Der Yayınları, 2006, s.469.

ŞENER, Bülent, " Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi'', The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı: 35, 2015.

TOLUNER, Sevin, Milletlerarası Hukuk Dersleri, 4.B. İstanbul, 1996.

TOLUNER, Sevin, Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları, Beta Yayınları, İstanbul, 2004.

TOLUNER, Sevin, "Güncel Gelişmeler Işığında 1936 Montreux (Montrö) Sözleşmesi", İstanbul Barosu Dergisi, cilt 80, sayı 6, 2006.

UÇAROL, Rifat, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye (Der. Sabahattin Şen), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992.

YEL, Selma, Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923- 2008), AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.